

NÁRODNÍ INSTITUT DĚTÍ A MLÁDEŽE
Ministerstva školství,
mládeže a tělovýchovy

Závěrečná souhrnná výzkumná zpráva z
„Kontinuálního výzkumu IDM MŠMT
v roce 2003 – 2005“

(výzkum pro státní správu LS0310)

Řešitel: Mgr. Marta Ondrušková
Zpracoval: PhDr. František Pelka

Cílem projektu bylo zpracování podkladů pro koncipování státní politiky vůči dětem a mládeži na základě doplnění časových řad sociologických výzkumů IDM MŠMT (dnes Národní institut dětí a mládeže MŠMT). Úkol byl rozložen do dvou let a sestával ze čtyř tematických bloků:

Problematika uplatnění mladých lidí na trhu práce

Mladá rodina

Mládež a vzdělání

Mládež a sociálně patologické jevy

V souladu s projektem pak byly realizovány empirické výzkumy navazující na výzkumy IDM hlavně z počátku devadesátých let:

Problematika uplatnění mladých lidí na trhu práce

- výzkum uplatnění absolventů škol na trhu práce (hodnocení školy z pohledu praxe, okolnosti získávání prvního zaměstnání, podnikání, nezaměstnanost, současné zaměstnání)
- průzkum středoškolské mládeže (studijní a pracovní aspirace, představy o trhu práce, obavy, pracovní aktivity)

Mladá rodina

- výzkum ženatých, vdaných respondentů (orientační rodina, mezigenerační vztahy, sňatek, rodičovství, bydlení, finanční situace, opatření ve prospěch mladých rodin etc.)
- výzkum svobodných (postoje, hodnoty ve vztahu k manželství a rodičovství, sexuální vědomí a počátky sexuálního života, manželské a rodičovské aspirace)

Mládež a vzdělání

- polytematický výzkum (mládež a škola: motivace ke vzdělání, ekonomické možnosti rodin, školné a půjčky, hodnocení kvality studia, jazykové znalosti, rodiče a prevence drog)
- průzkum romských dětí (rodina a postoje ke škole, pomoc při učení, škola a učení, hodnoty)
- anketa účastníků krajských kol SOČ (škola: hodnocení podmínek a učitelů, přístup k SOČ, podmínky rozvoje talentu, nadání, rodina)

Mládež a sociálně patologické jevy

- názory mládeže na kriminalitu a další sociálně patologické jevy (příčiny kriminality, obavy ze zločinnosti, negativní jevy mezi mládeží, mládež a policie a podobně)
- výzkum drogových závislostí u středoškolské mládeže (nikotin, alkohol, marihuana, ostatní drogy, škola, volný čas)
- prevence zneužívání návykových látek (informovanost, názory na preventivní programy a aktivity, nabídka drog a dealeři)

Všechny zpracované závěrečné zprávy tvoří přílohu tohoto materiálu, který přináší přehled hlavních výsledků celého výzkumu.

I. Problematika uplatnění mladých lidí na trhu práce ¹

Problém uplatnitelnosti absolventů škol je v obecné poloze dán stavem ekonomiky a souladu poptávky a nabídky na trhu práce. Subjektivně pak zájmem o různé obory studia. V posledních letech dochází k disproporcionálnímu vývoji, kdy poptávka po pracovní síle strukturálně neodpovídá nabídce uchazečů a o to větší nároky jsou pak kladeny na flexibilitu absolventů na měnící se potřeby trhu práce.

Relativně vysoká (a zpravidla dočasná) nezaměstnanost části absolventů škol vychází z toho, že mladí lidé po ukončení školy nemají dostatečné praktické zkušenosti ani znalosti, a pro některé zaměstnavatele se tudíž stávají rizikovou pracovní silou, na kterou je třeba vynaložit dodatečné náklady. Zaměstnavatelé tvrdí, že se a priori nebrání absolventy přijímat, ale zároveň požadují, aby byl absolvent již ze školy co nejlépe připraven pro výkon svého povolání. Z výzkumů plyne, že zaměstnavatelé upřednostňují spíše širší profesní dovednosti před hlubokými a úzkými dovednostmi. Zaměstnavatelé vesměs zdůrazňují význam toho, aby jejich zaměstnanci byli ochotni se stále učit a byli schopni nést zodpovědnost. Významnou roli hraje schopnost pracovat v týmu, být adaptabilní a flexibilní. Tyto požadavky zohledňuje i záměr MŠMT podporovat rozvoj bakalářského typu studia.

Absolvent a první zaměstnání

Zatímco v roce 1995 více než 70 % dotázaných nemělo problémy při získávání prvního zaměstnání, v současnosti to uvedlo jen 53 % dotázaných. Situace v oblasti informační podpory absolventů se za devět let nezměnila.

Prohloubila míra obtíží při získávání prvního místa (z 26 % na 39 %). Na narůstající problémy s nezaměstnaností a diskriminační tendence zaměstnavatelů poukazuje fakt, že obtíže při získávání místa konstatují spíše mladší respondenti. Jestliže náš výzkum prokázal prohlubování míry obtíží při získávání prvního místa o 9 bodů, studující mládež má v tomto ohledu přehnané obavy - problémy při získávání prvního místa očekává 69 % dotázaných žáků a studentů (zejména vysokoškoláci).

Na druhou stranu se o budoucí zaměstnání zajímala dosud jen zhruba polovina studující mládeže. Konkrétnější výsledky při získávání budoucího zaměstnání má 9 % dotázaných, kteří mají místo přislíbeno, více než třetina sleduje požadavky trhu práce prostřednictvím inzerátů. Dvě třetiny dotázaných hodlají pracovat v oboru, či příbuzném oboru studia, 16 % na tom více či méně netrvá, 19 % není rozhodnuto.

Hlavní zdroje problémů při získávání prvního zaměstnání jsou podobné jako v minulosti, ale změnilo se jejich pořadí: do popředí se dostal nedostatek jakýchkoliv míst, prohloubil se nezáměr o absolventy škol a v této souvislosti relativně poklesl důvod nedostatku míst v oboru. Do tří měsíců po absolvování školy našlo místo dle šetření ve výzkumu z roku 1995 celkem 98 % a v souboru z roku 2004 již jen 71 % dotázaných. Možnosti získat místo v oboru se podle respondentů během uplynulých 9 let téměř nezměnily.

¹ Výzkum proběhl metodikou výzkumu veřejného mínění v první polovině roku 2004 u 751 respondentů ve věku 18 – 29 let z celé ČR, pro doplnění některých údajů bylo realizováno dotazníkové šetření (výzkumná sonda) u žáků středních škol a studentů vysokých škol (N=568). Výzkumy byly realizovány prostřednictvím externí tazatelské sítě.

Za negativní je nutné považovat více než trojnásobné zvýšení požadavku práce na IČO („švarc“ systém přes oficiální odmítání je tedy pravděpodobně více využíván než v minulém období).

Nezaměstnanost

S nezaměstnaností se setkalo v souboru z roku 2004 téměř 40 % dotázaných, ve třetině případů šlo pravděpodobně o nástup do práce po období prázdnin (39 % uvedlo, že doba jejich nezaměstnanosti nepřesáhla 3 měsíce – v roce 1995 šlo o 55 %), nezaměstnanost přesáhla pět měsíců v souboru z roku 2004 již u 42 % respondentů - nárůst ve srovnání s rokem 1995 činí 12 bodů.

Plnění úkolů ze strany úřadů práce absolventi škol a učilišť neposuzují příliš pozitivně (pozitivní hodnocení se snížilo téměř třikrát). Značně se zvýšila frekvence výpovědi, že dotazovaní nepožadovali pomoc od úřadů práce (ze 14 na 27 %). Více než pětina absolventů se v období, kdy byla nezaměstnána, nehlásila na ÚP.

Je třeba ocenit postoj třetiny žáků a studentů, která je připravena (v případě nezaměstnanosti) uvažovat o dobrovolné službě a podnikání.. Skutečnost, že dvě třetiny dotázaných jsou připraveny uvažovat o možnosti rekvalifikace, je nutno označit za významnou změnu v postojích mladých lidí, která se pravděpodobně odvíjí od situace na trhu práce.

Současné zaměstnání

Oproti souboru z roku 1995 došlo ke snížení podílu respondentů pracujících na místech s požadovaným vzděláním, které odpovídá jejich dosaženému vzdělání a oboru studia a současně se zvýšil podíl těch, kdo pracují na místech s nižším požadovaným vzděláním. Současně se ukazuje, že narůstá významně podíl respondentů pracujících ve funkcích, kde vůbec není stanoveno vzdělání. Zastávání nevyhovujícího místa je v současnosti více vynucené než v minulosti.

Co se týče pracovní a sociální adaptace mladých lidí, zjištěné údaje naznačují, že přístup zaměstnavatelů k absolventům se mírně zlepšil.

Rovněž finanční ohodnocení vzdělání se během uplynulých devíti let zvýšilo.

Diskriminace v práci

Větší či menší diskriminaci vzhledem k věku udává 20 % respondentů, spíše jde o mladší respondenty do 21 let, méně se s ní setkávají muži. Diskriminaci vzhledem k pohlaví udává až 9 % dotázaných (2 % mužů a 19 % žen), opět jde spíše o nejmladší respondenty.

Očekávání žáků a studentů středních a vysokých škol o míře diskriminace vzhledem k délce praxe jsou ještě horší, než jsme zachytili ve výzkumu absolventů. Problémy očekává 63 % studujících.

Řada zaměstnavatelů pravděpodobně nedoceňuje možnost zformovat pracovní profil nových pracovníků – absolventů škol, neboť 41 % dotázaných se setkalo s výhradami zaměstnavatelů k nedostatku praktických zkušeností.

Na pracovištích se rozvíjí řada forem mezilidských vztahů, některé vedou až k formám sexuálního obtěžování. V našem výzkumu se s tím setkalo 9 % dotázaných (4 % mužů a 16% žen).

Šedá ekonomika, zneužívání sociální sítě

V posledním období se stále více zvažuje otázka povahy sociální sítě a jejích zneužívání. Námi získané poznatky nasvědčují tomu, že ochota ke zneužití podpor v nezaměstnanosti je vysoká (59 %). Švarc systém nevdá 52 % respondentům, 63 % by bylo ochotno pracovat „na černo“. Stejnou otázku jsme položili studující mládeži. Zjišťujeme, že i ona je takovému jednání otevřená. Údaj, že 51 % dotázaných (zejména studentů VŠ) zná ve svém okolí mladého člověka, který pracuje „na černo“ a bere podporu v nezaměstnanosti, koresponduje s tím, že 58 % našich dotázaných je ochotno tuto praxi následovat.

Studenti a brigády

S cílem omezit zneužívání dávek v nezaměstnanosti byla přijata úprava, kdy musí nezaměstnaný absolvent školy, aby byl oprávněn pobírat podporu v nezaměstnanosti, prokázat odpracování 12 měsíců během posledních 3 let. O této legislativní úpravě je informováno pouze 50% žáků a studentů. Tři čtvrtiny dotázaných se domnívají, že jde o poměrně reálný požadavek. Nicméně jen 7 % respondentů udává, že bude schopno takový požadavek naplnit – v podstatě to mino jiné znamená, že studující a priori nesměřují k pobírání dávek v nezaměstnanosti (jen využívají možností, které se jim nabízí).

Žáci a studenti ve svém volnu čas od času vykonávají placené práce u různých zaměstnavatelů, nejčastěji se jedná o krátkodobé pracovní poměry a práci na dohodu. Bez smlouvy pracují častěji studenti vysokých škol. Vesměs jsou tyto pracovní aktivity vykonávány bez návaznosti na obor studia (jde především o přivýdělek ke kapesnému, nákup oblečení a potřeb pro volný čas – viz níže). Práce v návaznosti na obor studia vykonávají častěji žáci SOŠ.

Zkušenosti studujících s agenturami, které zprostředkovávají práci jsou spíše pozitivní. Nicméně negativní zkušenost zhruba třetiny těch, kteří jejich služeb využívají, je varovná (jedná se o různá porušení Zákoníku práce a dobrých mravů na straně agentur i zaměstnavatelů). Na příliš vysoké marše agentur si stěžuje až 43 % těch, kdo jejich služeb využívají, 30 % si stěžuje na to, že nehájí jejich zájmy a každý čtvrtý udává, že nedodržují slíbené podmínky. Můžeme si tedy položit otázku, jak jsou tyto agentury kontrolovány a zda všechny podnikají v souladu s předpisy MPSV.

Zaměstnavatelské organizace zprostředkované agenturami pravděpodobně zhruba v jedné třetině případů nedodržují Zákoník práce, ve dvou pětinách případů jsou porušovány dobré mravy. Úřady práce by se podle našeho názoru měly na oblast studentských brigád více zaměřit, kontrolovat plnění povinností zaměstnavatelů, popřípadě MPSV navrhnout příslušná opatření. Mají-li totiž první kontakty mladých lidí se světem práce v některých případech námi naznačený charakter, lze jen spekulovat o tom, jaké negativní postoje to v nich zanechá. Stát by měl více kontrolovat práci zprostředkovatelských agentur a podmínky za nichž studenti pracují a zvažovat, jak usnadnit studentům brigády.

Většina respondentů si vydělává na brigádách částky zanedbatelné z hlediska rozpočtu jejich rodin a jde skutečně spíše o doplnění kapesného (68 % si vydělá do 10 000 Kč ročně).

Necelá třetina dotázaných studentů uvádí, že si takto hradí část nákladů na studium (zejména studenti VŠ – 54%), 17 % přispívá rodičům. V této souvislosti je nutné uvést, že není zcela pravda, že vysokoškolské studium nic nestojí. Náklady na vysokoškolské studium podle výzkumu SU AV činí na státních školách 3477 Kč a soukromých 9792 Kč. Po odpočtu příspěvku rodiny si studenti státních vysokých škol musí měsíčně přivydělat 1397 Kč, u soukromých škol jde o 4328 Kč. Podle tohoto výzkumu si až tři čtvrtiny studentů musí přivydělavat. Stát tuto situaci reflektuje a připravil návrh sociálních stipendií ve výši 1600 Kč měsíčně.

II. Mladá rodina ²

Změny, které se objevily na poli rodinné a manželské dráhy po roce 1989, kopírují procesy nastartované v Evropě již v před několika desetiletími. Objevily se nové faktory determinující charakter populačního chování. Ty hrají významnou roli při utváření manželské a rodinné dráhy. Konkrétně se jedná o vysokou míru rozvodovosti v našich zemích, zvyšující se věk porodnosti a sňatečnosti, snižování porodnosti a neochota k vyššímu počtu dětí v rodině, vysoký počet interrupcí u žen ve fertilním věku při vícečetném početí, vysoká zaměstnanost žen a s tím spojená kumulace rolí, způsob výchovy a časový potenciál věnovaný dětem.

Jak vypadá současná mladá rodina dnes? Žena má první dítě v průměru v 26 letech, druhé se rodí ve 30 letech, rodí se okolo 93 000 dětí ročně, na jednu ženu připadá 1,2 dítěte, ročně se žení či vdává 100 tisíc osob. Ve srovnání s tím, že v roce 1989 měly ženy první dítě v průměru v 22 letech, rodilo se okolo 130 000 dětí ročně a na jednu ženu připadalo 1,9 dítěte, jde o značnou změnu.

Sexuální osvěta, AIDS, počátky sexuálního života

Výzkum ukazuje, že se během uplynulé doby snížila obava z nakažení AIDS (ostatně právě prevence rozvíjená v minulém desetiletí a další působení na tomto poli dokázalo zabránit jejímu šíření). Osvěta na tomto poli přinesla své plody (větší důraz na používání kondomu, věrnost).

Empirický výzkum ukazuje, že za poslední období došlo k celkem zanedbatelným posunům ve struktuře zdrojů informací o sexuálním a partnerském životě. Poklesl však vliv odborné literatury ve prospěch populární (možná jde o vliv časopisů určených mládeži, jejichž počet za poslední desetiletí značně narostl). Největší roli v rámci obou souborů dotázaných hrají kamarádi a vrstevníci (zvláště u chlapců), následovaní rodiči (hlavně dívky, zčásti otcové u chlapců).

² Výzkum proběhl metodikou výzkumu veřejného mínění v první polovině roku 2004 u 534 respondentů ve věku 18 – 29 let z celé ČR (soubor ženatých, vdaných) a 716 dotázaných ve věku 15 - 29 let (soubor svobodných). Oba použité dotazníky reflektovaly jak odlišnou životní situaci respondentů, tak některé společné prvky. Výzkumy byly realizovány prostřednictvím externí tazatelské sítě.

Přestože škola je respondenty posuzována jako nepříliš významný zdroj informací, předmět typu „manželská a sexuální výchova“ absolvovalo 67 % dotázaných (v souboru z roku 1993 šlo jen o 38 % respondentů), častěji tak vypovídají dívky. Reference o absolvování příslušného předmětu poklesají s věkem.

Dotazovaní hodnotili i kvalitu tohoto předmětu na klasifikační stupnici. Skutečnost, že se hodnocení tohoto předmětu za uplynulé desetiletí mírně zhoršilo, nelze považovat za žádoucí. Pozitivní hodnocení je patrné zejména u 15 – 19 letých (známkou výborně a velmi dobře jej hodnotí téměř 50 %, oproti zhruba třetině ostatních), což současně znamená, že školy se tomuto tématu více věnují.

Sexuální zkušenost má již většina dotázaných (71 % v souboru 1993, 67 % v souboru z roku 2004), největší část dotazovaných zahájila sexuální život mezi 16 až 18 rokem. Naše údaje nepotvrzují někdy uváděnou tendenci o snižování věku prvního pohlavního styku.

V průběhu 10 let se zvýšil podíl mladých lidí udávající jednoho sexuálního partnera (z 14 % na 25 %). Podíl respondentů, kteří udávají vyšší počet partnerů, se snížil.

Dnešní mladí lidé pravděpodobně navazují častěji citové vztahy, vztahy jsou pravděpodobně krátkodobější a cílem je najít nejvhodnějšího partnera (dívky častěji uvádějí 6 – 10 partnerů, chlapci 1 – 5 partnerů).

Manželské a rodičovské aspirace

Manželské a rodičovské aspirace zaznamenaly po roce 1989 výrazné změny, které dokumentuje i náš výzkum. V uplynulém desetiletí došlo k výraznému posunu k pozdějšímu uzavírání sňatků. Sňatek si sice přeje více respondentů, ale mnohem později. Dívky častěji udávají věk plánovaného sňatku na 21 až 25 let, muži věk nad 30 let (o 12 bodů). Věk sňatku nad 30 let posunují častěji respondenti starší 21 let, mladší nemají častěji představu o době sňatku (výpověď „nehodlá uzavřít sňatek“).

Tomuto trendu se přizpůsobil i názor na délku známosti před sňatkem. V období před rokem 1989 byla uzavírána manželství v ranějším věku a tedy i délka známosti pravděpodobně byla kratší. Dívky udávají jako optimální dobu známosti 2 roky a déle (nárůst o 13 bodů). Delší známost předpokládají spíše nejmladší respondenti.

V současné době má vztah (s někým „chodí“) 48 % dotázaných (častěji dívky – nárůst o 17 bodů více) a mírně častěji respondenti nad 21 let věku. Kratší známosti i známosti trvající více než dva roky konstatují spíše dívky (nárůst o 7 bodů), delší dobu udávají spíše mladší respondenti.

Názor na plánovaný počet dětí se téměř nezměnil (pokles přání mít tři a více dětí, mírný nárůst dvou dětí). Ve skutečnosti tyto názory nekorrespondují s realitou (životní styl, potřeba si něco „užít“, našetřit, zařídit bydlení a domácnost atd. vede často k odkládání narození dítěte až pak často z čistě biologických důvodů nelze takové plány uskutečnit). Zájem o klasickou rodinu se dvěma dětmi projevují především dívky, muži preferují spíše máločetné rodiny. Nejmladší dotázaní vzhledem k nejasnosti svých životních plánů častěji než ostatní předpokládají nižší počet dětí (popřípadě žádné).

Přes výše uvedené poznatky, postoje k manželství a rodičovství jsou u našich svobodných respondentů poměrně odtažitě (volné soužití je přece méně zavazující, děti znamenají omezení svobody rodičů, mít děti nemusí být jediný cíl života). Negativní postoje jsou patrné spíše u mužů.

Nejmladší a nejstarší respondenti mírně častěji konstatují, že děti znamenají propad životní úrovni (okolo 20%), že lze žít bez dětí a že manželství je jen formální dohoda. Skutečnost, že lze nemít děti a žít bez sňatku konstatují 18 – 20 letí dotázaní. Mateřství je společensky oceňováno spíše podle starších dotázaných (68 %). Děti jako zdroj omezení svobody rodičů konstatují nejstarší (51%).

Z tohoto pohledu je nutno si klást otázku, co vlastně mladé lidi vede k tomu, že uzavírají sňatek. Podle našeho výzkumu jsou v popředí motivů romantická láska, ohled na názory rodičů, společné zájmy, ale také otázky finanční (ovšem jde o ideální představy, o představy mladých lidí, kteří často nemají potřebné zkušenosti).

Dívky zdůrazňují citový vztah, narození dětí v manželství, zázemí rodiny, chlapci podceňují finanční zajištění, potřebu společných zájmů a porozumění, potřebu seberealizace, delší známosti, zdůrazňují vzhled a přitažlivost. Nejstarší respondenti zdůrazňují citové vztahy a společné zájmy, mladší spíše finanční zajištění, bezpečný sex, ohled na rodiče, majetkové vztahy a společenské zvyklosti.

Naši respondenti často nemají představu kolik stojí zabezpečení dětí (např. v otázce na finanční vydání spojené s prvním rokem života dítěte odpovídající názor vyslovila necelá pětina dotázaných, nejbliže k správné částce jsou mladí lidé nad 25 let věku – podle různých propočtů se minimální částka pohybuje od 60 do 70 tis. Kč).

Znalost sociálních dávek, které se týkají mladé rodiny, udává 36 % dotázaných. Nejméně znalostí vykazují nejmladší respondenti

Jedné třetině dotázaných (mírně častěji starším respondentům) by rozdíl v rodičovském příspěvku mezi vdanou ženou a tzv. matku samoživitelku stál za to, aby eventuálně žili se svým partnerem bez sňatku. Možná i proto máme tolik matek - samoživitelek.

Naši mladí respondenti mají celou řadu životních plánů, mezi nimiž plán uzavřít sňatek vzhledem k jejich věku nemá valnou prioritu. Další studium odmítají výrazněji chlapci, kteří preferují nástup do zaměstnání, popřípadě podnikání. Dívky mají větší zájem o cestování, mírně častěji chtějí mít děti (o 4 procentní body). Plány mladých lidí jsou pravděpodobně spojeny s jejich současným postavením (studenti VŠ hodlají dostudovat, zaměstnání si plánují středoškoláci, děti nehodlají mít nejmladší respondenti, cestovat a věnovat se svým zájmům chtějí nejmladší i nejstarší dotázaní, podnikat hodlají 21 – 22 letí).

Orientační rodina, mezigenerační vztahy

Co do kvality vztahů respondenti vcelku velmi dobře vycházejí se svými rodiči, poněkud hůře vycházejí s rodiči partnera (podíl konfliktních vztahů je ovšem nízký). V oblasti vztahů s rodiči se situace od roku 1993 nezměnila.

V minulosti byla celá řada mladých rodin značně závislá na svých původních rodinách. Dnes tomu tak není a mnohý mladý člověk si vydělává daleko více než jeho rodiče (pomoc spíše

nepostrádají starší, kromě pomoci s dětmi). Tato nezávislost vnáší do mezigeneračních vztahů nové momenty. Nejvíce poklesla potřeba podpory v otázce bydlení (v minulosti bylo možno především stavět svépomocí a družstevně či získat podnikový byt, či jinými způsoby, což se často neobešlo bez konexí, úplatků a podpory rodičů), dnešní dlouhodobé hypotéky zcela změnily situaci - zpřístupnily možnost získání vlastního bytu širokému okruhu mladých lidí, kteří jsou ochotni odložit momentální spotřebu). Poklesla i potřeba poradit se s rodiči (ne vždy jsou rodičovské rady přijímány s radostí a tak se nezávislost hodí). Mírně, nevýznamně narostla potřeba pomoci s chodem domácnosti.

Pomoc rodičů již není pokládána za nezbytnou, ve srovnání s rokem 1993 trojnásobek mladých rodin ji již nepotřebuje.

Předpokládali jsme, že respondenti budou od rodičů potřebovat spíše jen pomoc s dětmi (většina jich o vnoučata stejně ráda pečuje). Naše hypotéza se potvrdila. Více než dvě pětiny totiž odpověděly, že by oni (46 %) i jejich rodiče (50 %) uvítali, kdyby jejich rodičům byl umožněn odchod do předčasného důchodu z důvodu péče o vnoučata. Je to také doklad nerozvinutých služeb pro mladé rodiny (pravděpodobně ne všechny rodiny by si je mohly zaplatit).

Analýza partnerských vztahů ukazuje, že starší dotázaní, kteří již první roky manželství prožili a mají reálnou zkušenost, jsou ve svých soudech reálnější, opatrnější a mnohdy i více skeptičtí. Největším problémem na začátku manželství je vlastní přizpůsobivost a důvěra obou manželů. Většina dotázaných je ochotna svoji chybu přiznat.

Manželství

Vývoj naznačuje, že rodina je více zatížena než v minulosti (pracovní, společenské povinnosti, péče o děti a podobně) – razantně se totiž zvýšil podíl těch, kdo pro klid v rodině ustoupí, i když je pravda na jejich straně.

Dlouhodobě se jako problémové faktory jeví především netolerance, závislost na rodičích a společné bydlení s rodiči (byť váha posledních dvou poměrně výrazně poklesla). Poklesla i váha ostatních faktorů. Bez velkého vlivu je faktor nezaměstnanosti a studia. Častěji si vliv těchto rizik uvědomují ženy.

Výsledky výzkumného šetření ukazují na názorovou nevyhraněnost části mladé generace v pohledu na instituci manželství. Základní alternativou života pro většinu dotázaných je monogamní život v jednom manželství, oproti respondentům z roku 1993 je však patrná jistá uvolněnost a určitá nechuť k životu v jednom legálním celoživotním svazku.

Přestože si dotázaní přejí více volnosti, na věrnosti trvají (menší tolerance příležitostné nevěry a krátkodobého vztahu).

Významný rozdíl se projevuje mezi postoji mužů a žen. Ženy jsou spíše pro život v legálním institucionalizovaném svazku (pravděpodobně kvůli dětem), v legitimních formách soužití cítí větší záruku a lepší zázemí. Muži se naopak více přiklání k volným formám soužití. Netradiční formy soužití jsou rovněž typičtější pro mladé respondenty z velkých lokalit.

Problematika natalitního chování mladé generace je v současné době determinována řadou jevů. Promítají se do něj i projevy společensko-ekonomických změn, především problém

liberálně pojaté perspektivy i nabídka řady životních alternativ, jež byly v minulé době nedostupné (cestování, studium, práce v cizině, podnikání aj.). Opožděně se u nás projevují i demografické tendence postihující především populace západní Evropy: odkládání porodnosti, odmítání mít vlastní děti, preference jiných životních alternativ atd. Respondenti zdůrazňují jako důležité okolnosti pro narození dítěte zejména: ekonomickou samostatnost, výdělek (69 %), dostatečný finanční příjem (63 %), možnost společného bydlení (alespoň u rodičů aj. – 60 %), naopak jako nejméně důležité vidí jistotu podpory ze strany státu, byt (dům v osobním vlastnictví) a postavení v zaměstnání.

Respondentů jsme se dotázali na jejich názor na nízkou natalitu. Nejvíce jich poukazuje na postoje zaměstnavatelů k matkám dětí a malou finanční podporu rodiny ze strany státu, 60 % dotázaných uvádí, že mít děti je omezující a drahé. I některé další výpovědi naznačují, že mladí lidé pociťují nedostatek financí k realizaci svých cílů (např. získat byt, finančně se zabezpečit atd.) a pak není divu, že narození prvního dítěte je odkládáno.

Tři čtvrtiny a více žen zdůrazňují malou finanční podporu rodiny ze strany státu, špatné postoje zaměstnavatelů k matkám s malými dětmi, obtížnost vytvořit nejlepší podmínky pro více než jedno dítě v rodině a obavy ze zvyšování cen a malého růstu platů.

Respondenti se bez ohledu na to, jakou politickou stranu vyhodnotili z hlediska rodinné politiky jako nejlepší, shodují v tom, že důvodem nízké natality je malá finanční pomoc státu a postoje zaměstnavatelů k ženám s dětmi.

Společenské uznání mateřství a rodičovství je podle našich respondentů nedostatečné, stát a zejména zaměstnavatelé se v tomto ohledu příliš nesnaží.

Značná část mladých lidí negativně posuzuje politiku parlamentních stran vůči mladé rodině. Pozitivní ocenění dalo ODS 15 % respondentů a ČSSD 8 %.

Většina dotázaných (57 %) nevěří, že by po případném uzákonění práva rodičů volit za nezletilé děti, bylo možno dosáhnout nějakých změn ve prospěch mladých rodin (zčásti tomu věří 26 %, plně tomu věří 11 %).

Instituce manželství je v podvědomí veřejnosti stále obecně nepřijatelnější formou soužití dvou partnerů, muže a ženy, kde je naplňována reprodukční funkce rodiny. Z nejrůznějších důvodů se však postupně oddaluje doba sňatku (v souboru z roku 1993 sňatek do 20 let věku uzavřelo o 10 % více respondentů, po dvacátém pátém roce jej uzavřelo 5 %, v souboru z roku 2004 již ale 21 % dotázaných).

Odklad doby sňatku je provázen prodlužováním doby známosti (déle než dva roky se znalo ze souboru z roku 1993 25 %, dnes je to již 56 %).

Materiální situace

Do šesti tisíc korun čistého příjmu na jednoho člena rodiny se nachází 24 % dotázaných, 6-10 tis. 42 % respondentů, 10-13 tis. vykázalo 12 % a více než 13 tis. 22 % dotázaných. Čtvrtina mladých rodin se pravděpodobně nachází v poměrně obtížné situaci. Dobře s příjmem vychází 35 respondentů (obtížně 26 %).

Životní úroveň je spjata s výdělkem obou manželů (81 % rodin by bylo ve špatné situaci bez výdělku manžela a 62 % bez výdělku manželky) a poskytovanými sociálními dávkami na děti (38 %) a pomocí rodičů (28 %).

Řada mladých rodin řeší své problémy půjčkami a jak varují i finanční odborníci, zadlužení rodin trvale roste a v případě nezaměstnanosti a podobně může být pro mnohé z nich problém půjčky splácet (zadlužení domácností v ČR vyvolalo nárůst počtu neplátců, v roce 2004 šlo o 170 tisíc, za první pololetí roku 2005 jde již o 240 tisíc osob, exekutoři řeší ročně 150 tisíc případů.).

V současnosti vykazoval úvěr ze stavebního spoření 26 % respondentů, hypoteční úvěr 14 %, spotřebitelský úvěr 22 % dotázaných, půjčku od rodičů, příbuzných má 28 %, jiné půjčky, dluh má 19 % respondentů. Prozatím má problémy se splácením půjček každá jedenáctá rodina (větší či menší problémy pak necelé dvě pětiny).

Majetek dnešní mladé rodiny (vzhledem k tomu, že obecně větší majetek je nemovitost), nebude přehnaně velký. Více než milion korun náhrad při náhradě pojistné události by obdrželo 28 % respondentů, naopak méně než 500 tis. 52 % dotázaných.

Respondentům jsme nabídli hypotetické pojistné produkty, o které by mělo zájem 40 – 60 % dotázaných. To dokládá nejistotu celé řady mladých rodin, obavy z krizových situací (kam lze z hlediska propadu životní úrovně přiřadit i narození dítěte a podobně).

Na finanční situaci mladých rodin ukazuje i fakt, že 50 % hodlá využít společné zdanění manželů, které je výhodné zejména pro nízko příjmové skupiny.

Bydlení

Problémem bytů a bydlení je v naší společnosti stále aktuální. Určitý deficit vhodných bytových jednotek postihuje právě nejvíce mladé lidi. Bydlení je součástí podmínek pro hodnocení sociální situace a šancí pro vývoj harmonického manželství. Ve srovnání s minulým výzkumem se zvýšil podíl bydlících ve vlastním domku o 13 procentních bodů, v podnikovém bytě o 7 bodů, ale i kategorie „jinak“, kde jde pravděpodobně o různé nouzové bydlení (u kamarádů, společné bydlení a podobně – nárůst o 7 bodů).

Největší vliv na řešení bytové situace mladých rodin na rozdíl od roku 1993 má trh s byty a trh s nájemními byty (znatelně klesla šance na přidělení bytu).

Dnešní mladí lidé častěji považují platby za bydlení za přiměřené (69 %) a jen 28 % dotázaných za příliš vysoké (což pravděpodobně vyplývá i z regulace nájmu).

Dnešní situace umožňuje řešit bytovou situaci lépe než v minulosti (do roku od sňatku získalo bydlení 72 % dotázaných, což je o 58 bodů více než v souboru z roku 1993).

Nájemní byty pravděpodobně způsobují určité změny v charakteru bydlení (častější nižší kategorie bytů oproti roku 1993), zvýšil se ale i podíl velkých bytů (možná v souvislosti s výstavbou domků). Velikost bytů se oproti minulosti zvýšila (v kat 4+1 o 12 bodů).

Spokojenosti s bydlením se oproti minulosti snížila (ze 72 % na 55 %).

Pozornost jsme také věnovali názorům respondentů na úlohu rodiny a společnosti v oblasti bydlení. Významným pomocníkem při získávání bytu by měl být podle dotázaných stát (nárůst o 16 bodů), vyšší jsou požadavky i na pomoc rodičů (o 15 bodů více).

Byt je zbožím, u něhož poptávka mnohonásobně, zvláště ve velkých městech, převyšuje nabídku, proto se v některých lokalitách mohou zvyšovat ceny bytů a pro mladé rodiny i samostatné jedince jsou pak často nedosažitelné. Srazit cenový boom bytů může například rozsáhlejší bytová výstavba realizovaná na spíše neziskovém principu. Taková bytová výstavba by nejen srazila ceny nově stavěných bytů, ale současně by vedla i ke snížení cen nájmu na trhu neregulovaných nájmu (např. v Praze díky výstavbě bytů na základě hypotečních úvěrů a jejich následnému pronajímání, ceny nájmu klesly o minimálně 20 % a jejich další pokles se dá předpokládat).

Z tohoto pohledu jsme zkoumali zájem mladých lidí o připravovaná opatření v oblasti bydlení. Mladí lidé projevují zájem jak o výstavbu nových bytů s dostupným nájemným (36%), státem garantované půjčky na nákup bytu, domku (25 %), výstavbu startovních bytů jen pro mladé (15%) a státem garantované půjčky na družstevní výstavbu (8 %).

Mezi mladými lidmi lze pozorovat značný zájem o státem podporované cesty k získání vlastního bydlení. Tento zájem je dán situací mladých lidí – jsou na počátku své pracovní a profesní dráhy, mnozí prozatím nedosahují ani průměrných výdělků, zvláště obtížná situace nastává v případě narození dítěte – pak často nejsou zajímavými klienty pro banky, které poskytují hypoteční úvěry. Proto jsou nabízené půjčky respondenty široce přijímány (71 % na byt, 59 % na vybavení).

Polovina dotázaných má zájem o podporované družstevní bydlení. Mírně nižší zájem je dán tím, že u těchto bytů postavených se státní podporou se nepředpokládá převod do vlastnictví a pak je samozřejmě nelze prodat, půjčit si na ně a podobně.

Některé mladé rodiny pravděpodobně nejsou pro banky příliš zajímavými klienty, což dokladujeme údaji o možnostech půjčit si na zakoupení bytu, domku: 9 % dotázaných není schopno dosáhnout na žádnou půjčku, 21 % je schopno žádat o půjčku do 500 tis. Kč, do milionu korun jde o 26 %, 1,5 mil a výše může žádat 13 % respondentů. Z tohoto hlediska většina dotázaných není schopna pořídit si bydlení v lokalitách, kde je malá nezaměstnanost či vyšší mzdy, nebo obojí.

V podobných lokalitách jsou i neregulované nájem nad rámec možností řady našich respondentů. Do 4 tis. Kč měsíčně na nájem může dát 44 % dotázaných, do 6 tis. Kč pak 36%, do 10 tis. pak 10 %, více než deset tisíc korun jen 10 % dotázaných.

Opatření ve prospěch rodin

V návaznosti na negativní populační vývoj se stále více ozývají hlasy volající po propopulačních opatřeních a stejnou měrou se ozývají hlasy opačné. V tomto sporu se však vytrácí otázka postavení matky a dítěte a rodiny s malými dětmi.

Na co by se nemělo zapomínat, jsou důstojné podmínky života žen – matek, jejich postavení v zaměstnání a na trhu práce, vytváření podmínek a služeb, které by jim usnadnily jejich roli matek, hospodyň, zaměstnankyň atd.

K nejvíce preferovaným požadavkům patří: lepší přístup zaměstnavatelů k matkám, zlepšení bytové situace mladých rodin, garantované půjčky na byt dostupné i rodinám s (dočasně) nižšími příjmy, zamezení diskriminace matek, podstatné zvýšení přídavků na dítě, garantované hypotéky dostupné i rodinám s (dočasně) nižšími příjmy, větší nabídka práce s pružnou pracovní dobou, podstatné zvýšení rodičovského příspěvku, nižší daně, nabídka práce na částečný pracovní úvazek, zájem obcí o problémy mladých rodin.

Tyto požadavky nejsou nereálné, např. MPSV plánuje řadu kroků na podporu české rodiny (zvýšení porodného, rodičovského příspěvku, příspěvek na hlídání dětí, náhrada nedobytného výživného pro osamělé matky, zlepšit přístup dětí do MŠ, rozložení rodičovské dovolené atd.). Dalším příspěvkem je společné zdanění manželů, kde může rodina s příjmem okolo 20000 Kč, kdy žena nepracuje a stará se o jedno dítě, ušetřit 7750 Kč ročně.

III. Mládež a vzdělání ³

Škola a praxe

Řadě mladých lidí se nedaří plnit své studijní záměry. Plnou shodu zájmu o studovaný obor a její realizaci v roce 2004 konstatovali respondenti, kteří absolvovali střední školy (pokles o 9 bodů). U absolventů vysokých škol se situace rovněž mírně zhoršila. Rostoucí podíl těch, kdo konstatují, že neměli vyhraněnou představu, vede k úvahám o podcenění profesionálního poradenství v oblasti základního i středního školství. Východisko nabízí zvýšení počtu gymnázií a rozvoj bakalářského studia.

Oproti minulosti jsou respondenti daleko kritičtější vůči svým učitelům – více či méně kladné hodnocení práce učitelů středních škol uvádí o 18 procentních bodů méně respondentů, u vysokoškolských učitelů jde o minus 15 bodů. Lze se domnívat, že tato kritičnost je dána především zvýšenými požadavky praxe na absolventy škol, které školy nedostatečně reflektují.

Hodnocení teoretické a zejména odborné přípravy z hlediska přiměřenosti požadavkům praxe se během uplynulého desetiletí snížilo. Poznatky o možném, budoucím vývoji, čerpané ze sondy studující mládež, umožňují předpokládat postupné zlepšování situace.

Školy pravděpodobně nedostatečně reagují na požadavky trhu práce v jeho komplexnosti (schopnost komunikace, praktické dovednosti, schopnost pracovat s počítačem a podobně). S ohledem na počáteční vysokou nezaměstnanost absolventů by pravděpodobně bylo vhodné posílit přípravu na podnikání (ať již samostatným předmětem, či jinak).

Negativní oceňování praktické přípravy může souviset s tím, že jen podle 39 % žáků a studentů jim škola umožňuje získat během studia dostatek praktických zkušeností (třetina dotázaných uvádí, že praxe škola nezajišťuje). Zde by nebylo od věci požadovat po školách

³ Hlavní výzkum proběhl metodikou výzkumu veřejného mínění v první polovině roku 2005 u 794 respondentů ve věku 15 – 29 let z celé ČR. Dále šlo o anketu realizovanou prostřednictvím organizátorů krajských kol SOČ (N=706) a sondy u romských dětí (N=176). V posledních dvou případech šlo o dotazníkové šetření. Výzkumy byly realizovány prostřednictvím externí tazatelské sítě.

větší spolupráci se zaměstnavatelskou sférou tak, aby byly schopny napomoci absolventům v získávání dobrého uplatnění.

Necelá polovina respondentů se staví dosti kriticky ke škole, dokonce se hodnocení školy a jejího přínosu uplatnění v praxi během 12 let mírně zhoršilo (můžeme to vztahovat např. k tomu, že otevření světa přineslo nové požadavky, na které škola v minulosti nebyla připravena).

Nespokojenost 44 % respondentů se získanými znalostmi by se mohla promítnout do zájmu o další vzdělávání. Zatím se tak stalo v rovině úvah (není dosud rozhodnut, bude to zapotřebí), praktické kroky činí 22 %. Častěji o další studium nemají zájem muži (o 9 bodů). Oproti roku 1996 se zájem o možné další vzdělávání zvýšil.

Hodnocení úrovně vzdělání na jednotlivých školách by se mělo stát předmětem cíleného úsilí, jednou z možností je jednotná maturita a podobně, ale nesmíme zapomenout, že například v minulosti ÚŠI (dnes ÚIV) realizovalo celostátní průzkumy uplatnění absolventů vysokých škol po pěti (třech) letech praxe (dnes si takové průzkumy dělají jen některé fakulty či školy).

Vzdělání jako hodnota

Vzdělání má stále vysokou hodnotu. Vedoucími motivy vzdělávání jsou: rozšíření znalostí (79 %), zvýšení kvalifikace (74 %) a zájem o obor (71 %), v opozici stojí oddálení rozhodnutí a přání rodičů (32 % a 42 %). Tyto důvody studia se dlouhodobě podstatně nemění.

Nicméně se objevují i protichůdné tendence: na jedné straně narostl důraz na zvyšování kvalifikace, ale i zájem o prodloužení si mládí. Objevil se nikoliv nepodstatný fakt, že mezi respondenty se zvýšil podíl těch, kteří nemají o studium zájem (ze 3 na 15 %).

Většina respondentů se domnívá, že investice do vzdělávání jsou návratné a důležité. Tento názor je více či méně stabilní. S tímto názorem souhlasí 71 % dotázaných (častěji ženy).

Mírný, nevýznamný pokles nazírání na vzdělání jako investici oproti roku 1993, může být (pokud by měl v budoucnu pokračovat) způsoben větší konkurencí na trhu tak, jak se zvyšují možnosti studia. Navíc snaha přijímat přednostně na dobře placená místa mladé, minulostí nezatížené pracovníky s určitým jazykovým základem, typická pro počátek devadesátých let, již pominula. Zvýšila se nejen jazyková připravenost absolventů a začal se více, obdobně jako v jiných vyspělých zemích, prosazovat požadavek praxe a zkušeností.

Výdaje na vzdělání, kulturu

Necelá polovina dotázaných považuje výlohy na studium za přiměřené, 40 % za zatěžující, 13% uvádí, že jsou na hranici únosnosti. Tato tendence je setrvalá a měla by být brána v úvahu při zvažování návrhů na finanční zainteresovanosti žáků a studentů na studiu.

Dlouhodobě se diskutuje o výši případného finančního podílu studenta a jeho rodiny při úhradě studijních nákladů. Polovina respondentů se domnívá, že by náklady na vzdělání měl nést stát i rodina. Nicméně ochota platit, připlácet v dlouhodobém pohledu klesá.. Zde jde pravděpodobně o to, že respondenti neví, jaké jsou např. jen neinvestiční náklady na studium např. na vysokých školách a že by plný podíl představoval pravděpodobně částku, jaká se

dnes platí na soukromých vysokých školách. Domníváme se, že respondenti nemají dostatek znalostí pro takové soudy.

V této věci je nutné vést seriózní diskusi, která by byly přístupná i veřejnosti. Je jisté, že se v budoucnosti budou hledat cesty, jak dál zefektivňovat systém vzdělávání a některé finanční stimuly k tomu budou vhodné. Navíc je nutné uvažovat i o vzdělávacích politikách sousedních států (pokud by došlo i u nich k platbám za studium či zavedení různých poplatků, vznikla by nová situace, která by vyžadovala nová řešení).

Dlouhodobě klesá zájem o půjčku na studium. Tuto možnost by dnes využilo 35 % dotázaných. Půjčka pro čtyři pětiny respondentů znamená zvýšení příjmů, nezávislost na rodičích, pro dvě pětiny možnost, jak vůbec studovat a pro některé respondenty i další tlak, aby dostudovali.

Argument, že půjčka, poplatky za studium by mohli tvořit motivační tlak na studenty platí u 44% respondentů. Ovšem je otázka, zda jen kvůli jedincům, kteří nejsou rozhodnutí o oboru svého studijního zájmu, zatížit celý systém vzdělávání poplatky a stipendii. Dnes není jako v minulosti uzákoněna povinnost pracovat, ani není povinná vojenská služba. Mladí lidé se tedy nemusí jako v minulosti schovávat za vysokoškolský index, mohou si „mláď“ prodlužovat i jiným způsobem – dobrovolnické práce doma i v zahraničí, cestování a podobně. Takto často obsazují místa jiným uchazečům, následně zvyšují podíl absolventů, kteří pracují mimo svůj obor. Lze pochybovat že zavedení školného a půjček by takovým jedincům vadilo. Navíc tento systém, jak zjistili britští studenti se dá zneužít (studují na půjčky na drahých školách, následně vyhlásí osobní bankrot a na potřebnou dobu odjedou ze země).

Kdyby si dnes mohli dotazovaní mladí lidé vybrat typ školy, kterou by chtěli studovat, tak dvě třetiny by daly (dříve 34 %) přednost škole státní. Masivní odklon od soukromých škol může souviset s reálnějšími očekáváními vůči soukromým školám, může souviset se i školným. Na druhou stranu to znamená, že státní školy uspokojují většinu respondentů. Snižující se populace ve školském věku pravděpodobně donutila školy bez rozdílu typu vlastnictví o žáky soupeřit a nabízet nové přístupy a vyšší kvalitu výuky. Může jít také o změnu v očekávání – začátkem devadesátých let byla vkládána naděje do nových metod a možností soukromých škol a tato očekávání nemusela být vždy naplněna.

Necelá polovina respondentů (mírně častěji ženy) se domnívá, že lidé jsou ochotni za kvalitní vzdělání zaplatit (v minulosti šlo o 68 %). Tento pokles se promítá, jak do nárůstu podílu nerozhodných, tak platby odmítajících.

Jen 43 % našich respondentů přikládá kvalitě vzdělání takový význam, aby si za vzdělání byli ochotni (popř. schopni) připlatit. Ve srovnání s rokem 1993 respondenti částečně ztratili ochotu za lepší vzdělání platit.

S ohledem na ceny jazykových kursů jsme zjišťovali, zda jsou výlohy spojené se studiem jazyků v placených kurzech pro mládež únosné. Necelá polovina respondentů je ve vztahu k jazykovým kurzům v obtížné situaci, problémy nemá 36 % respondentů. Muži častěji o kurzy nemají zájem, ženy konstatují, že kurzy zatěžují rodinný rozpočet. Ve srovnání s rokem 1993 se situace nicméně zlepšila.

Se vzdělaností člověka úzce souvisí i jeho celkový kulturní rozhled. Respondenti se cítí poměrně saturováni v možnostech věnovat se svým koníčkům, v možnosti navštěvovat

kulturní akce. Nejméně uspokojivá situace je v oblasti mimoškolních přednášek (více se mohou účastnit ženy) a účasti na kurzech (více muži).

Mezi respondenty převažují ti, kteří vesměs mohou uspokojovat své kulturní potřeby. Přesto však již dnes existuje určitá část mládeže, kterou celkové zdražení kulturní nabídky poněkud omezuje (jedné třetině respondentů dělá problém nákup knih a kurzů). Srovnání s rokem 1993 ukazuje, že situace se mírně zlepšila (koníčky, kurzy), v případě mimoškolních přednášek se situace zhoršila).

Téměř všichni dotázaní 90 % (dříve 98 %) se domnívají, že by žáci a studenti měli mít možnost slevy při návštěvě kulturních akcí (divadla, koncerty, výstavy, galerie, muzea aj.).

Studium v zahraničí

O studium v zahraničí má dlouhodobě zájem 50-60 % dotázaných. Z hlediska možností, které se dnešním žákům a studentům nabízí, není podle našeho názoru tento zájem dostatečný (jde totiž často jen o deklarovaný zájem a podíl těch, kdo jej realizují, je nutně nižší).

Navíc respondenti, kteří by o studium v zahraničí měli zájem, často očekávají, že studium v zahraničí bude budoucími zaměstnavateli více hodnoceno (což nemusí být nutně pravda), až potom následují poznávací motivy.

Znalost jazyků je důležitá jak pro uplatnění v zaměstnání, je to i podmínka pro využití postupného otvírání trhu práce v EU, ale v neposlední řadě i nezbytnost při studiu a cestování. Respondenti udávají nejvyšší znalost angličtiny (53 %, mírně častěji ženy) a němčiny (28 %). Srovnání s rokem 1993 ukázalo významný posun ve vztahu k angličtině (nárůst o 23 bodů), mírně i francouzštině a němčině, u ruštiny došlo k výraznému poklesu (o 29 procentních bodů).

Zjišťovali jsme, jakým způsobem respondenti dosáhli svých jazykových znalostí. Základ tvoří znalosti získané ve škole. Takto se jazyky naučila většina (93 %) mladých lidí. Kromě toho 38% dotázaných navštěvovalo jazykové kurzy, 17 % dotázaných se učilo jazyky u soukromého učitele (dříve 24 %), dalších 17 % se jazyky přiučilo od dalších členů rodiny, 28 % se zdokonalilo v jazycích při svém pobytu v zahraničí. U dvou pětín měla podíl na dosaženém stupni jazykových znalostí konverzace s cizinci a u 38 % dotázaných to bylo samostudium (dříve 54 %). Ve vztahu k výuce jsou aktivnější ženy (využívají více možností, počínaje kurzy). Z uvedeného je patrné, že kromě školních znalostí má dosti velkou váhu samostudium a konverzace a jazykové kurzy. Změny od roku 1993 souvisí s tím, že školy věnují výuce jazyků velkou pozornost a tak ustoupila do pozadí např. potřeba samostudia a soukromého učitele.

Rodiče a základní škola

Rodiče pomáhají svým dětem při přípravě na vyučování dle možností a schopností a potřeby. Po celou dobu docházky tak pravidelně činilo podle našich respondentů 16 % rodičů, 27 % jen když to bylo zapotřebí, třetina jen na počátku školy, zhruba necelou pětinu rodičů lze označit za nepříliš přínosnou. Na druhou stranu nelze očekávat, že rodiče budou suplovat práci učitelů. Není ani vhodné děti přetěžovat domácí přípravou. Ve srovnání se rokem 1996

se značně zlepšil zájem rodičů o školní přípravu dětí zejména na počátku školní docházky, kdy se často rozhoduje o zájmu dítěte o školu a obrazu, který si o něm vytvoří učitelé.

Vztah ke školní docházce

Školní docházka a povinnosti s tím spojené nečiní ze školy nejoblíbenější instituci, přesto převažují ti, kdo do školy chodili více či méně rádi. Vztah k docházce na základní školu se během uplynulých devíti let prakticky nezměnil. Důvodem obliby školy jsou častěji vedlejší okolnosti.

Školákům vždy dělalo problémy zkoušení, učení (dohromady 58 %) a jídlo ve školní jídelně (12 %). Důvody neobliby jsou více či méně setrvalé.

Pořadí oblíbenosti školních předmětů se mírně změnilo. Za negativní je možno např. pokládat sestup oblíbenosti matematiky ze 2. na 5. místo.

Vztahy učitel – žák

Vztahy mezi žáky a učiteli výrazně ovlivňují zájem žáků o školu, vzpomínky na oblíbeného učitele si odnášejí třídy či ročníky škol. Většina (75 %) respondentů udává, že mělo jednoho či více oblíbených učitelů. V této oblasti došlo k určitému zlepšení. Pozitivní je i skutečnost, že respondenti si častěji vzpomínají na více učitelů. Oblíbenost učitelů závisí na řadě faktorů. Žáci oceňují profesionalitu, schopnost naučit, spravedlivý přístup a osobní vlastnosti.

Respondenti se domnívají, že je učitelé nejvíce ovlivnili v oblasti zájmu o další studium, vztahu k práci, plnění povinností, chování k lidem. Nejméně pak v oblasti vztahů k rodičům, sourozencům a politických názorů. Ve srovnání s rokem 1966 významně poklesl vliv, který učitelům respondenti přikládají. Pokles okolo 30 % lze zaznamenat u vztahu k rodičům, sourozencům, vztahu k přírodě a chování k lidem.

Vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami

V našem výzkum jsme věnovali pozornost dvěma skupinám žáků se speciálními vzdělávacími potřebami.

Romské děti jsou považovány za sociálně znevýhodněné, neboť jejich rodinné prostředí se vyznačuje nízkým sociálně kulturním postavením, jsou ohrožené sociálně patologickými jevy.

Nadané děti. Rozvoj nadání dětí, žáků a studentů lze uskutečňovat rozšířenou výukou některých předmětů nebo skupin předmětů. Nadané děti mohou být přerazeny do vyššího ročníku, mohou mít individuální studijní plán. Je nutno k nim přistupovat individuálně a to s ohledem na povahu jejich talent. Povaha jejich handicapu je odlišná. Často jsou zaujaty jen jedním předmětem, odlišují se od kolektivu, vyžadují více pozornosti učitele atd.

Talentované děti

V našem výzkumu týkajícího se nadaných dětí jsme jejich problémy sledovali na pozadí středoškolské odborné soutěže, kterou pokládáme za faktor rozvoje nadání v oblasti mimoškolní činnosti.

Sama SOČ za uplynulých deset let zaznamenala pozitivní změny: více se otevřela všem typům škol, SOČ je otevřená i pro studenty, kteří z různých příčin nejsou ve svých třídách premianty - nejčastěji jde o úzké specialisty, kteří v těch předmětech, které s jejich zaměřením nesouvisí, mají slabší prospěch, často však mohou vynikat cílevědomostí, ctížádostí ve svém okruhu zájmů a schopností ranné specializace.

Postupně se snižuje podíl těch, kdo uvádějí, že se SOČ účastnili poprvé, opakovaná účast na SOČ zvyšuje návaznost na předchozí práce a umožňuje prohlubovat zájem účastníka.

Stále výraznější roli při směřování obsahu prací SOČ mají učitelé (51 %). Tento poznatek naznačuje, že se rozšířil počet učitelů zajímající se o rozvoj talentovaných žáků, učitelé hrají stále významnější roli při motivaci a pravděpodobně i výběru jedinců pro účast v SOČ.

Na druhou stranu se objevily i některé závažné problémy: určitou překážkou pro větší zájem středoškoláků o SOČ je to, že chybí tzv. společenská protekce, která dříve byla dosti často za úspěch ve vyšších kolech jak olympiád, tak SOČ poskytována (umístění bylo zohledňováno při přijímacích pohovorech).

Srovnání s rokem 1995 ukazuje, že se snížil podíl těch respondentů, jejichž náklady na studium nezatěžují rodinný rozpočet (ve prospěch těch, kde jsou na hranici únosnosti). Tento poznatek není příznivý, ukazuje na rozevírání nůžek mezi rodinnými rozpočty a nadáním dětí. Protože však nadaných dětí není nadbytek a ve svém souhrnu mohou přinést i velké hodnoty, bylo by žádoucí pro tyto děti vytvořit potřebná stipendia.

Chybí stimuly v podobě vypisování témat zvláště od vysokoškolských pracovišť z výzkumných a vědeckých institucí, které by navíc mohly patřovat jejich rozpracování, poskytovat konzultace apod. Je nesporné, že tento údaj souvisí s často uváděným názorem, že SOČ trpí omezenou publicitou, reklamou. Pokud by se v tomto směru podařilo dosáhnout změny, pravděpodobně by tyto impulsy povzbudily mnohem více středoškoláků k aktivitám tohoto druhu.

Dotazovaní konstatují, že na středních školách je věnována pozornost nadaným žákům - ve srovnání s rokem 1995 došlo ke zlepšení situace – o pozornosti nadaným vypovídá o třetinu respondentů více. Přes tyto pozitivní nálezy se objevil problém skupiny žáků, kteří nejsou spokojeni se současnou školou a požadují zřízení specializovaných tříd na středních školách (jde o 46 % účastníků krajských kol SOČ). Problém pravděpodobně spočívá v tom, že žák, který s ohledem na své schopnosti rozhodne učit způsobem a tempem, které mu vyhovuje, zákonitě bude vyčnívat z řady. Když se ale přizpůsobí nárokům, kladeným na průměrného žáka, pak se bude nudit a nebude realizovat své schopnosti.

Mimořádně nadaní mívají často problémy ve škole. Bývají méně konformní, mívají problémy s autoritami, mívají vlastní způsoby učení a řešení problémů. Takoví žáci by pro svůj

nonkonformismus specializované třídy skutečně potřebovali a jak je vidět z našeho výzkumu, tak je také vyžadují.

Školský systém by měl zahrnovat celé spektrum možností – od integrace nadaných dětí v běžné třídě (speciální programy), integrace ve třídě se zabezpečenými odbornými konzultacemi či službou specializovaného pedagoga, přes kombinované vyučování v některých hodinách s pomocným učitelem, dále speciální třídy pro nadané děti, které mohou chodit na některé hodiny do běžných tříd, až po speciální třídy pro mimořádně nadané (samozřejmě spádové pro např. středně velká města). Vzhledem k tomu, že by šlo o řádově desítku tříd v kraji a několik tisíc žáků v republice ročně, by náklady nemohly být nad možnosti rozpočtu MŠMT. Na Slovensku rozvinuli pro tyto potřeby zvláštní program a takových škol je tam okolo dvaceti.

Nejde jen o oblast vzdělávání. Ve srovnání s rokem 1995 lze konstatovat znepokojivý pokles zájmu o patentování vynálezu, objevu i zahraniční stáže. Lze jen spekulovat – možná, že kariéra spočívající v orientaci na dosažení statutu vědce, výzkumníka už nepředstavuje pro dnešní „sočkaře“ ani jejich rodiny něco zvlášť prestižního – nejde jen o výdělky mladých výzkumníků, ale i prestiž vědce v žebříčcích není příliš vysoká. Od potencionálních tvořivých jedinců by bylo možno očekávat jiné výsledky. Ovšem to jen za situace, kdy by tvořivá, vědecká práce byla zárukou i určitého statusu ve společnosti. Ověřený předpoklad nutnosti postupného a cílevědomého rozvíjení talentu tak naráží na i ekonomickou realitu.

Předpokládat, že lze dospět k transformované společnosti bez podstatné změny v oblasti řízení rozvoje vzdělanosti a vědy, pouze prosazením tržních principů v ekonomice, přináší obrovská rizika.

Romské děti

Na počátku tohoto desetiletí tvořily romské děti 90 % žáků základních zvláštních škol, jejich rodiče ze 75 % patří k dlouhodobě nezaměstnaným, značná část jich žije v nevyhovujících podmínkách, které místy nabývají až povahy ghett (takových je v republice 18). Řadu věcí se již podařilo změnit: větší ochrana před diskriminací a rasistickými výpady, při školách vznikly funkce romských asistentů, přípravné třídy, oproti 30 studujících SŠ v roce 1989 dnes střední školy studuje okolo 1300 romských žáků.

V roce 1996 byli romští rodiče podle výpovědí svých dětí ve velké části naladěni proti škole, učitelům. Větší či menší kritiku učitelů (za nespravedlivost, špatný pedagogický přístup) vyjadřovalo okolo 80 % rodičů. V průzkumu z letošního roku jsou tyto negativní postoje podstatně utlumeny, například o 39 bodů narostl zájem rodičů o lepší školní výsledky dětí, o 22 procentních bodů narostla podpora učitelů ze strany rodičů.

Romská rodina v řadě případů nevykonává motivační tlak na to, aby dítě mělo zájem o zlepšování svého školního prospěchu. Situace oproti roku 1996 se zlepšila (laxních rodičů je o 14 bodů méně).

Romská rodina se podstatně více než v minulosti věnuje rozvíjení podmínek pro rozvoj obecné rozumové výbavy dítěte. Náš průzkum poukázal na výrazné zlepšení (hra s dětmi – zlepšení o 62 bodů, říkanky – 34 bodů, modelování – 27 bodů, pohádky – 19 bodů). Přesto zde zůstává značné pole pro předškolní výchovu v mateřských školách a přípravkách (do mateřských škol chodilo 74 % dotázaných a do přípravných tříd 23%).

Za pozitivní lze označit skutečnost, že roste obliba školy (děti oceňují nové poznatky – nárůst o 13 bodů). Zhruba 4/5 dětí oceňují, že se ve škole něco naučí. Čtyři pětiny dětí se těšily do první třídy. Výrazně poklesl podíl dětí, které výrazně negativně hodnotí chování učitelů (z 29% na 1 %).

Kromě hodnot, jež jsou obecně významné, dokladuje náš průzkum určitý posun v hodnotách romských dětí (zvýšení významu vzdělání v neprospěch hodnoty bezpracného života a peněz). Podíl respondentů, kteří hodlají se vyučit a studovat na dalších středních školách narostl ve srovnání s rokem 1996 o 37 bodů.

Část respondentů nechce dále studovat, vyučit se. Jako důvod uvádí špatné známky 26 % dotázaných, nezáměr o učení a nezáměr rodičů uvádí po 9 % respondentů. Přesto i zde se rýsuje určitá pozitivní tendence: jako zdroj problémů se školním prospěchem uvádí častěji děti sami sebe, dříve problém viděly hlavně v učitelích.

Romské děti ze zkušenosti ví, že dosáhnout vzdělání, které by jim zajistilo slušné postavení, je pro ně sice složité, ale je to lepší cesta, než spoléhat na sociální dávky. Jde jen o to, abychom jim tuto cestu umožnili. Například často nelegální práce cizinců toto naše etnikum připravuje i o práce, pro které není potřeba dokonce žádné kvalifikace. Možnou cestou by bylo jako v případě invalidů a podobně snížit zatížení firem v odvodech pojištění a další daňové úlevy.

Romští rodiče, kteří často absolvovali zvláštní školy, svým dětem s přípravou pomáhat nemohou a navíc oni sami školu příliš v lásce neměli. Řešením by mohlo být vzdělávání dospělých Romů, spojit vyplácení dávek s doplňováním vzdělání a pracovních kompetencí.

Vzhledem k tomu, že soubor respondentů byl příliš malý bylo by vhodné se ve výzkumu těmto otázkám dále věnovat a validizovat získané poznatky na reprezentativním vzorku.

IV. Mládež a sociálně patologické jevy ⁴

Negativní jevy

K základním životním pocitům bezesporu patří i pocit bezpečí a jistoty v určité lokalitě. Pocit bezpečí klesá se vzdáleností od domova (z 74 % na 29 %). Ve srovnání s rokem 1998 se situace mírně zlepšila.

Vzhledem k negativním jevům ve svém okolí se respondenti se nejčastěji setkávají s tím, že nezletilí kouří a požívají nadměrně alkohol (okolo 90%), zhruba dvě třetiny zaznamenávají neslušné chování dětí vůči starším občanům, zneužívání drog mladými lidmi, neslušné chování mladých vůči starým lidem a vandalismus mládeže. Okrajově pak přílišné bití dětí do 15 let (15%), prostituci mladistvých (12%), pohlavní zneužívání dětí (9%).

⁴ Šlo o tři dotazníková šetření. Problematice zneužívání drog bylo věnováno šetření u středoškoláků v 8 lokalitách jako v roce 1996 (N=1686), problematice negativních jevů a kriminality bylo věnováno šetření u mládeže ve věku 15 - 20 let ve 4 lokalitách jako v roce 1998 (N=875), problematice prevence zneužívání drog bylo věnováno šetření u středoškoláků v ČR (N=862). Výzkumy byly realizovány prostřednictvím externí tazatelské sítě.

Oproti roku 1998 lze zaznamenat jen několik nárůstů negativního jednání a naopak celou řadu zlepšení (snížení prostituce mladistvých, výtržnictví skinheadů, vandalismu, výtržnictví, rvaček mladých, krádeží mladých lidí, šikany, výtržnictví rómské mládeže, krádeží prováděných dětmi).

Bylo zjišťováno, zda respondenti osobně také znají i nositelé některých nežádoucích aktivit. Na prvním místě se objevilo zneužívání marihuany, kterou podle různých celostátních výzkumu kouří nebo s ní experimentuje až polovina středoškoláků, na druhém místě je to častá opilost. Až 20% dotázaných zná někoho, kdo se dopustil závažnějšího trestného činu. Ve srovnání s rokem 1998 se objevil pokles trestné činnosti a zneužívání tvrdých drog a nárůst zneužívání alkoholu a marihuany. Výše zmíněné trendy potvrzují statistiky a mezinárodní srovnávací výzkumy.

Z našeho šetření vyplývá, že část našich respondentů se může, byť i nevědomky, podílet na trestné činnosti v oblasti porušování autorských práv. Velmi málo respondentů si produkty pro multimedia kupuje v obchodech, naopak je ve stejné míře kupují od vrstevníků, ale většinou si je kopírují, či je dostávají od známých (od 50 do 60 %). Pro vlastní potřebu si výše uvedené produkty kopíruje 57 % dotázaných, 2 % tak činí především pro své známé či prodej a 24 % tak činí občas.

Mladí lidé měli možnost vyjádřit se i k možným příčinám kriminality mládeže. K nejčastějším příčinám kriminality mládeže respondenti řadí zejména to, že mladí lidé tráví svůj volný čas v hospodách, na ulici (83 %). Dále jde o špatný vliv společenské atmosféry, lhostejnosti veřejnosti a špatný příklad dospělých (69 %) - tedy vesměs ve vnějších podmínkách, které pro rozvoj negativních jevů vytvářejí prostor. Relativně menší část viny vidí respondenti na straně rodiny (40 %), špatných podmínek pro vyžití mládeže (36 %). Za důležité považujeme, že na negativní vliv školy poukazuje nejmenší podíl respondentů.

Nejčastěji se cítí mladí lidé ohroženi takovým druhem zločinnosti, který je spojen s pomluvou, krádežemi motocyklů a kol a ublížením na zdraví. Relativně nejméně pak se cítí ohroženi vydíráním a organizovaným zločinem a zčásti ublížením na zdraví. Srovnání s rokem 1998 přináší pozitivní poznatek, že se míra ohrožení snížila prakticky ve všech nabízených položkách (mimo znásilnění, loupeže a navýšení obav z pomluvy). Takovému stavu nasvědčují i některé údaje z policejních statistik.

Oznámit policii skutečnost, že se stalo obětí trestného činu, by se rozhodlo pouze 8 % mladých lidí a podle názoru dotázaných jen 28 % jejich rodičů. Ostatní by tuto skutečnost neoznámili (25%), nebo uvedli, že se jich daná otázka netýká. Jde o setrvalý stav.

V roce 1998 62 % respondentů, nebo členů jejich rodin, učinilo nějaké opatření pro svou bezpečnost, či bezpečnost svých domovů. V roce 2005 tak odpovědělo jen 38 % dotázaných.

O bojová umění se aktivně zajímá každý desátý respondent. Zájem o bojová umění snižuje míru pocitu ohrožení.

Více než polovina respondentů by trestala přísněji než dosud většinu předložených nežádoucích druhů jednání a to zejména: týrání a bití dětí, prostituci a podobně. Naopak mírněji než dosud by trestali malování po zdech a pěstování marihuany pro vlastní potřebu. Tento tolerantní přístup k postihu těchto činností zřejmě souvisí se současnými potřebami

mladých lidí (nějakým způsobem se projevit, odlišit). Nicméně srovnání s rokem 1998 ukazuje, že požadavek tvrdší represe se výrazně snížil.

Značná část dotázaných mladých lidí by zákazem řešila zejména prostituci, prodej a užívání měkkých drog a prostituci, část mladých lidí by v rámci určitých limitů řešila násilí v TV a akční filmy, sexuální služby, vysílání hororů v TV, distribuci pornografických materiálů atd., prodej pistolí, vystřelovacích nožů a boxerů.

Oproti roku 1998 mladí lidé jsou tolerantnější vůči prodeji a užívání měkkých drog a ostřeji jsou naladěni proti prostituci a sexuálním službám.

Mladí lidé poměrně kriticky hodnotí práci policie. Podle jejich odpovědí hodnotí práci policie jako dobrou pouze 5 % dotázaných, spíše dobrou 27 % (v minulosti obě hodnocení využilo 29% respondentů).

Každý dvacátý respondent (5 %) udal, že se dostal do kontaktu s policií na základě toho, že byl obviněn z trestné činnosti, 13 % dotázaných mělo problémy z důvodů spáchání přestupku či přečinu (v minulosti šlo o obdobný podíl).

Srovnání s rokem 1998 přináší pozitivní poznatek o významně se zvyšujícím zapojení policistů do primární prevence drog a kriminality (o 26 procentních bodů).

Ochotu pomoci policii projevilo až 81 % mladých lidí. Policii by nebylo ochotno pomoci celkem 9 % dotázaných (z toho 4 % rozhodně ne). Ve srovnání s rokem 1998 jde o mírný nárůst ochoty policii pomoci.

Součástí problémů života mladých lidí jsou někdy i velmi negativní osobní vztahy mezi nimi. Dochází k šikaně, rvačkám a napadání. Relativně nejčastěji se mladí lidé stávají obětí šikanování na základní škole, nejméně pak v předškolním období. Ve srovnání s rokem 1998 došlo s výjimkou období základní školy ke zlepšení situace, zvýšila se i ochota šikaně bránit o 10 bodů.

K nejzávažnějším formám zneužívání mladých lidí patří sexuální obtěžování. Sexuální obtěžování v určité formě a intenzitě zažilo jako dítě 4 % dotázaných, na ZŠ již 8 % a na střední škole již 12 %. Ve srovnání s rokem 1998 jde více či méně o nevýznamné posuny.

Výrazně se v řadě případů projevují negativní vztahy mezi rómskou a ostatní mládeží. Přes hodnocení vztahů mezi majoritou a rómským etnikem obecně jako nepříliš dobrých, se podle našeho výzkumu jeví jako kritické období mezi patnáctým až osmnáctým rokem. Srovnání s rokem 1998 naznačuje, že došlo k poměrně výraznému zlepšení (8 bodů u respondentů do 15 let věku, 18 bodů u dospívajících).

Problematika kriminality mládeže úzce souvisí zejména s možnostmi kulturního a sportovního vyžití. Situace se zlepšila. Ve srovnání s rokem 1998 došlo k nejvýznamnější, pozitivní změně u finančních nákladů na sport, zvýšily se i možnosti sportovního vyžití.

K nejčastějším způsobům trávení volného času zkoumané skupiny mládeže patří sledování televize. V našem šetření jsme se zajímali o to, jaké místo z hlediska sledovanosti zaujímají pořady s násilím, sexem a pod. mezi ostatními pořady. Je zajímavé, že vedle divadelních her se mládež často vyhýbá sledování pořadů se sexuální tematikou. Mladí lidé většinou sledují

komedie, televizní zprávy. Srovnání s rokem 1998 ukazuje, že mladí lidé televizi sledují daleko méně než dříve (nárůst lze zaznamenat pouze u hororů (z 43 % na 57 %).

Mladí lidé s kamarády nejčastěji si jen tak povídají, chodí společně do kina, poslouchají hudbu, sportují nebo chodí po městě. Méně než v minulosti chodí na fotbal nebo trampuj.

Dotazovali na to, zda v okolí dotazovaných vyskytují party mladistvých zlodějů a podobně. Necelá polovina dotázaných uvedla, že o nich není informována. Za závažný údaj považujeme zjištění, že více než čtvrtina respondentů se s partami zlodějů či násilníků zná, či se s nimi setkává. Pětina dotázaných ví, že se v okolí pravděpodobně vyskytují. Ve srovnání s rokem 1998 došlo k mírnému pozitivnímu posunu.

Takové party mohou být zdrojem konfliktů, šikany, drobné kriminality. V této souvislosti se uvažuje o zřizování různých nízkoprahových zařízení a klubů zejména na sídlištích a podobně. Domníváme se, že součástí prevence by mělo být zřizování takových klubů pro neorganizovanou mládež. DDM a sdružení dětí a mládeže tyto mladé lidi nepřitahují a ponechat je ulici není žádoucí. Obce a města by měly zřizovat i plochy pro oblíbené sporty mládeže (různé rampy a další vhodné plochy). Skutečnost, že u nás zatím viditelně neexistují gangy mladistvých soupeřící o nadvládu nad územím, kde páchají kriminální činnost, nevylučuje, že takové nemohou vzniknout např. v oblastech, kde je vysoká a chronická nezaměstnanost. Zvláště romská mládež by mohla být ohrožena (již dnes jsou příklady, že jsou nezletilí zneužíváni k páčání trestné činnosti ve prospěch dospělých, kteří by za takové činy byli trestně stíháni).

Nadpoloviční podíl respondentů by u krádeží a loupeží souhlasil se snížením trestní odpovědnosti až na 13 let, u vražd na 12 let. Srovnání s rokem 1998 ukazuje, že se mladí lidé radikalizují (pravděpodobně k tomu přispívá i častějších výskyt závažné trestné činnosti dětí).

Dále nás zajímalo odkud převážně mládež získává informace o svých právech a povinnostech. Nejvýraznějšími zdroji je škola (47-89 %), rodina (30-86 %) a televize (28-83 %). Ve srovnání s rokem 1998 vzrostlo hodnocení školy a pokleslo hodnocení televize.

I když naprostá většina dotázaných uvádí, že má určitou znalost svých práv a povinností, tak tyto znalosti za opravdu dostatečné považuje u práv pouze 11 % a u povinností 15 % respondentů. Ve srovnání s rokem 1998 se situace významně nezměnila. Posílení právní výchovy by bylo jistě žádoucí.

Okolo šestiny respondentů pravděpodobně požívá alkohol častěji, než je ze zdravotního hlediska žádoucí. Uvážíme-li, že respondenti jsou ve většině případů nedospělí, dokazují naše údaje vysokou společenskou toleranci požívání alkoholu nezletilou mládeží. Srovnání s rokem 1998 přináší negativní poznatek - rozšířila se skupina těch, kdo pijí alkohol jedenkrát až dvakrát týdně.

Téměř každý třetí mladý člověk z našeho výzkumu uvedl, že kouřil v posledních dvanácti měsících opakovaně marihuanu (celkem 42 %). To svědčí zřejmě o tom, že mládež i společnost je vůči kouření marihuany velice tolerantní.

V oblasti primární prevence je cílem působit na děti a mládež ve smyslu zvyšování morální, právní a občanské odpovědnosti jedinců. Mladí lidé si musí být vědomi nebezpečnosti kriminálního jednání, musí být schopni se mu i bránit, získávat potřebné informace. V tomto

ohledu by policie s pomocí sdělovacích prostředků, škol a podobně měla zviditelnit svou práci, informovat o možnostech ochrany majetku a osob, realizovat ve větší míře preventivní akce (přednášky pro školy a podobně).

Je třeba vytvářet potřebný prostor pro pozitivní seberealizaci dětí a mládeže především v oblasti volného času, vytvářet zvláště podmínky pro neorganizovanou mládež. Nadále je potřeba rozvíjet efektivní poradenský servis pro děti a mládež a to především v oblasti sociálních, psychologických, psychiatrických a právních služeb, včetně rozšiřování činnosti linek důvěry, krizových center atd..

Mládež a zneužívání legálních a ilegálních drog

Tři čtvrtiny respondentů v dlouhodobé retrospektivě zkusily kouřit, do devíti let tak učinil zhruba téměř každý osmý respondent. Věk prvního pokusu se stále snižuje. Aktuálně kouří, či to zkusí trvale více než třetina dotázaných. Situace v roce 2005 se mírně zhoršila, narostl podíl aktuálních kuřáků (o 5 bodů, zejména u chlapců).

Přestože středoškoláci nepatří k silným kuřákům, mírný nárůst lze konstatovat. Zhruba polovina z kuřáků vykouří týdně do 10 cigaret (nárůst činí více než 10 procentních bodů). Oproti roku 1996 se zvýšil podíl těch, kdo vykouří více než 20 cigaret týdně o 11 bodů (spíše chlapci).

Devadesát osm procent respondentů z výzkumu v roce 1996 někdy ochutnalo alkohol (97 % v roce 2005). Oproti roku 1996 se objevuje nevýznamná tendence ke snižování věku při prvním kontaktu s alkoholem (o 4 body ve věku 13-15 let). Chlapci začínají pít alkohol dříve, mezi 6.- 9. rokem jde o nárůst 6 bodů.

Oproti roku 1996 se zvýšil podíl těch, kteří pili alkohol naposledy během uplynulého měsíce o 10 bodů. Většina respondentů pije 4 – 5 sklenic týdně (dívkami pijí častěji 2 – 3 sklenice). Struktura požívání alkoholu je u souboru z roku 2005 zešíklá ve prospěch požívání většího množství alkoholu. Podíl těch, kdo pijí více než 10 sklenic týdně, narostl o 7 procentních bodů. Vzhledem k zákazu podávat alkohol nezletilým, tyto údaje nasvědčují tomu, že tolerance k požívání alkoholu nezletilými je vcelku vysoká. Třináct procent dětí požívajících více než deset sklenic alkoholu týdně může vést k úvahám o věku, kdy se formuje jádro populace, pro které bude abúzus alkoholu typický.

Zatímco v roce 1996 udávalo 33% respondentů, že zkusilo kouřit marihuanu nebo hašiš, v roce 2005 jde již o 51 % (nárůst o 18 bodů). Chlapci udávají kouření marihuany v 55 %.

Podle údajů výzkumu se snižuje věk, kdy děti začínají experimentovat s marihuanou. Zatímco v roce 1996 do 15 let věku trávu okusilo 51 % respondentů, v roce 2005 jde již o 70 % dotázaných. Data ale také naznačují snížení aktuálního zájmu mladých lidí o experimentaci s marihuanou. Znamená to i možnost, že po vyzkoušení drogy zájem o další experimentaci s ní klesá.

Podle výsledků výzkumů se první joint (marihuana, hašiš) zpravidla dostává (v roce 1996 šlo o 85 % případů, v roce 2005 šlo 80 %). Drogu častěji kupují chlapci (o 15 bodů častěji).

Kouření 3 jointů za týden udává 28 % dotázaných. Ve srovnání s rokem 1996 došlo k výraznému nárůstu počtu užívaných jointů. Není divu, základna uživatelů se zvýšila téměř o

třetinu a konzumace začíná se v nižším věku. K dosažení daného účinku je nutno během užívání dávku zvyšovat.

Dnešní středoškoláci marihuanu kouří nejčastěji na ulici. Nicméně každý dvacátý zneužívá tuto drogu v restauračních prostorech, kde to personál pravděpodobně toleruje.

Každý desátý spotřebitel trávy je odkázán na její koupi, polovina trávu dostává. Téměř dvě pětiny kombinují obě metody. Můžeme se tedy domnívat, že když až polovina dotázaných trávu dostává, musí existovat, možná i nemalá, skupina dětí, které rostliny s úspěchem a nikoliv jen pro vlastní potřebu pěstují.

V roce 2005 kupovalo trávu nebo ji dostávalo (nejčastěji od přátel a známých) 79 % respondentů (nárůst o 16 procentních bodů). Výrazně poklesl význam hospody či v klubu jako zdroje drogy. Význam školy se nemění (3 %).

V současnosti pětina respondentů, kterých se to týká, vydává na nákup marihuany 100 a více korun týdně (nárůst o 13 bodů). Tento údaj naznačuje pravděpodobný nárůst nákupu marihuany částí mládeže, které nestačí vlastní pěstování marihuany a samozásobování. Může to být spojeno s perzekucí za pěstování marihuany, možná i zájmem o importovanou marihuanu s podstatně vyšším obsahem THC.

Pokud pomineme široce nabízené drogy jako je marihuana, extáze, lysohlávka a pervitin, pak nejméně každému desátému respondentu byla nabídnuta nějaká droga. Největší nárůst nabídky ve srovnání s rokem 1996 lze zaznamenat u lysohlávky (o 18 bodů), marihuany (o 16 bodů) a extáze (o 15 bodů). Nabídka směřovala spíše k chlapcům (v průměru o 5 bodů častěji).

Z hlediska místa nabídky mírně narostla nabídka LSD, toluenu, heroinu, marihuany ve škole či jejím okolí!

V dalším jsme zkoumali, zda respondent určitou drogu požil a věk kdy tak učinil poprvé. Vynecháme-li 12 rok věku, který kumuluje předchozí zkušenost, sledujeme plynulý nárůst prvního požití drogy mezi 12 –14 rokem věku, vrcholem je 15 let věku a pak dochází k poklesu. Jakoby přechod na střední školy měl souviset se zvýšeným zájmem o experimentaci s drogami (možné vysvětlení je v tom, že se mění dětské školní kolektivy, dochází k výměně zkušeností, do škol se často dojíždí, snižuje se dohled rodičů a podobně a to vše v období spojeném se snahou po určité emancipaci). Snaha dětí stát se „dospělejšími“ se přes prostředky vynakládané na primární prevenci obrací špatným směrem.

Věk první experimentace se rapidně snižuje. Kromě heroinu, braunu, marihuany, a lysohlávky se horní interval věku snížil o dva roky. To se odráží v ukazateli aktuálnosti užití drogy. Soubor z roku 1996 procházel v době realizace výzkumu obdobím experimentace nebo jeho dozvuků, kdežto soubor z roku 2005 má toto období již za sebou a aktuálně daleko více užívá legální drogy (alkohol).

Míra ochoty užít určitou drogu poklesla. Dvě třetiny dotázaných by požily alkohol, čtvrtina marihuanu, ostatní drogy mezi 3 – 6 % souboru. Ve srovnání s rokem 1996 lze konstatovat, že připravenost vzít si nějakou drogu, mimo marihuany, byť vesměs statisticky nevýznamně, poklesla (významnější pokles lze konstatovat pro pervitin).

Pokud se ptáme, jaké drogy používají známí a přátelé, logicky převládá alkohol a nikotin. Srovnání s rokem 1996 ukazuje, že rozšíření zneužívání či experimentování s drogami se nezastavilo, nýbrž u všech (mimo tabáku) narostlo (slabě jen např. heroin, vysoce významně marihuana, extáze). Zkušenost, že někteří přátelé a známí respondenta ve větší či menší míře používají drogy pravděpodobně nepůsobí na jedince ve smyslu odrazování od drog. Je to pak jen otázka náhody, příležitosti či určité osobní situace, aby to i on zkusil. Hypoteticky narůstá podíl vrstevníků, kteří zneužívají drogy ročně o 1 %, takže za deset let bychom mohli dospět například k výsledku, že jen 10 % známých respondenta nekouří marihuanu, nebo nejsou často opilí (a to už začíná připomínat ghetto, nebo destinaci hippies).

To vše naznačuje hypotézu, že se stále více formují skupiny mládeže, které považují používání některých drog za společensky přijatelné a minimálně rekreačně je používají (zatím hlavně marihuanu a extázi – návštěvníci diskoték, technoři a podobně).

Na výherním automatu někdy hrálo v roce 1996 padesát dva procent respondentů, v roce 2005 již jen 32 % (nevýznamně častěji dívky). Pokles hry na automatech je statisticky vysoce významný. Začátek hry na automatech se ovšem ve srovnání s rokem 1996 snížil. V roce 2005 hrálo do 10 let věku 21 % dotázaných. Nad hernami a restauracemi chybí pravděpodobně nejen dohled příslušných státních orgánů, ale i sociální kontrola ze strany dospělých návštěvníků.

Výzkum prokazuje snižování věku, kdy mládež začíná mít zájem o hru na těchto automatech. Tento jev nemůžeme považovat za pozitivní. Ekonomické zájmy stále převažují zcela jasně nad zájmy mládeže. Vždyť do věku, od kdy je hra povolena, hrála v obou etapách většina respondentů, kterých se daná otázka týkala. Není tajemstvím, že pro většinu restaurací a podobných zařízení jsou výherní automaty významným zdrojem příjmů, které jim často zajišťují vyšší ziskovost. Zisky z provozu výherních automatů jsou částečně odváděny i do obecních a městských rozpočtů, které se tak podílejí na rozvoji závislosti na hracích automatech a potažmo i z trestné činnosti závislých hráčů. Celkově lze říci, že sice hraje méně dětí, ale zato mírně pravidelněji (týká se to asi dvou procent z výběrového souboru).

Respondenti za hru (za jeden den) zpravidla mnoho neutratí. Do 20 korun utratí zhruba polovina dotázaných, kterých se otázka týká. Více než 100 korun utratí 15 % dotázaných, kteří odpověděli na danou otázku. Pokusíme-li se o odhad, může jít denně o řádově tržby ve výši 200 000 Kč v celé republice a z hlediska hrajícího jedince měsíčně o částky značně převyšující běžné dětské kapesné (možná i takto se dá vysvětlit drobná kriminalita dětí, prostituce mladistvých a podobně). O gamblerství jako o závislosti, je možno uvažovat u 1-2% z celého souboru dotazovaných.

Výzkum byl uzavřen několika otevřenými otázkami, jejichž cílem bylo získat určité poznatky o tom, jak se v praxi uplatňuje pokyn MŠMT k problematice prevence zneužívání návykových látek. Z našich poznatků vyplývá:

- okolo dvou třetin respondentů se domnívá, že škola neučinila žádná opatření pro omezení možností používání drog (zvýšení z 42 na 57 %). školy, pokud vůbec proti dítěti, které zneužívá drogy zasáhnou, volí téměř v polovině případů represí,
- respondenti z velké části nejsou schopni označit učitele, který se prevencí zneužívání návykových látek věnuje výrazněji než jsou jeho běžné povinnosti. Tristní výsledek - téměř všech školách je totiž ustavena funkce školního metodika prevence, i když někdy kumulována s funkcí výchovného poradce,

- podle našeho výzkumu školy více usilují o diverzifikaci působení na studenty v oblasti primární prevence, a to ve všech příhodných předmětech. Nicméně pokles váhy diskusí na toto téma pokládáme za nežádoucí (z 41 % na 34 %),
- okolo 30 % žáků studentů uvádí, že se nekonají žádné akce motivované snahou zamezit pokusům s požíváním drog.

Na základě těchto poznatků by bylo žádoucí trvale prověřovat, jaké opatření školy učinily a zda a jak o nich informovaly studenty a jak plní metodické pokyny MŠMT.

Prevence

Zkušenosti ukazují, že ani naše společnost není schopna dosáhnout stavu, že určitá část mládeže nebude experimentovat s drogami. Nicméně podíl experimentujících dětí a mladých lidí lze snižovat. Jedním z důležitých nástrojů k uskutečňování tohoto cíle je primární prevence. Naš výzkum se pokusil naznačit meze účinnosti i dalších, nejen přednáškově orientovaných preventivních akcí a pokusil se poukázat na možnosti rodičů v prevenci..

Prevence a informace

Jen malý podíl (okolo 6 %) dětí nemá dostatek informací o nebezpečí spojených s požíváním drog. Pozitivní je, že většinu poznatků zprostředkuje škola (jak ve výuce, tak školou organizovaných přednášek).

Pro děti jsou nejvíce přijatelné přednášky odborníků, besedy s léčenými narkomany, poznatky v rámci výuky, články v novinách a časopisech. Vzhledem k tomu, že více jsou oceňovány zejména poznatky v rámci výuky, je možno situaci z hlediska naplňování preventivních programů školami označit za pozitivní.

Respondenti spíše odmítají divadelní hry, diskotéky a podobné akce s protidrogovým zaměřením. Respondenti, pokud by si mohli vybrat, preferují méně masové akce.

Ve srovnání s rokem 1996 došlo k významným změnám především v oblasti působení školy (nárůst u znalosti vzhledu drog a důsledcích jejich zneužívání o 21 bodů). Tato skutečnost naznačuje, že se MŠMT podařilo promítnout požadavky na výkon prevence do osnov škol.

Dále byli zjišťovány názory respondentů na vhodně připravenou přednášku (pořad) v oblasti protidrogové prevence. Více než 90 % dotázaných požaduje, aby poskytovala nové informace a bylo možno klást otázky. Dále by měla být zajištěna odborníky (83 %), měla by být zadarmo (77 %) a nemělo by docházet k podceňování posluchačů (76 %). Známé osobnosti na akci proti drogám požaduje pouze 14 % dotázaných. Respondenti žádají možnost diskuse, účast odborníků, využívání filmů a videa.

Podle průzkumu se zdá, že na středoškoláky je veden někdy až příliš masivní informační tlak, který by mohl být bariérou dosahování cílů primární prevence. V tomto duchu odpovídá s určitostí téměř každý šestý až druhý respondent. Situace se ve srovnání s rokem 1996 zhoršila (podíl dětí stěžujících si na nadbytek aktivit okolo drog narostl o 11 procentních bodů). Tento poznatek by mohl být využit při rozdělování dotací na primární prevenci (např. potlačovat projekty zaměřené na masové informační působení – plakáty, letáky a podobně).

Téměř každá škola má školního metodika prevence, který mimo jiné zpracovává i plán prevence. Proto nás zajímalo, zda si školy realizují vlastní průzkumy, které by jim poskytly

výchozí údaje pro zaměření prevence. Prozatím o takových průzkumech referuje 14 % dotázaných (v roce 1996 šlo 30 %!).

Středoškoláci nedostatečně vnímají podíl učitelů na preventivním působení. Situace se ve srovnání rokem 1996 mírně zlepšila, nicméně kladné ocenění dává jen čtvrtina dotázaných. Domníváme se, že by žáci minimálně měli být informováni, že funkce školního metodika prevence existuje.

Žáci nekládají příliš vysokou důvěru ve své učitele (míra ochoty se svěřit se svými problémy je nízká).

Většina respondentů nezná případ, kdy byl někdo na škole postižen za požívání drog (kladně odpovědělo 9 % žáků, v roce 1996 šlo o 15 %). V světle nárůstu experimentace s měkkými drogami to není zcela pozitivní nález.

Informovanost o peer programech vzrostla více než dvakrát, případné působení peer aktivistů nicméně nevzrostlo. Přitom na přímou otázku, zda by na škole měla existovat nějaká laická, studentská poradna, klub, kam by se žáci mohli obracet v případě problémů, odpovědělo v roce 2005 kladně 42 % a jen 24 % takovou myšlenku odmítá.

Využití plakátů a podobných prostředků reklamního působení je v prevenci obvyklé. Varovný význam takovému objektu přisuzuje 50 % dotázaných (dříve dvě pětiny) respondentů, zhruba třetina (31 %) v obou souborech v jejich účinnost nevěří a jen málokdo by si takový plakát umístil doma.

Často se organizují různé soutěže, závody, diskotéky a podobně. Zájem o ně se kromě sportovních závodů zvýšil. Mladší dotázaní mají větší zájem o výtvarné soutěže.

Určitý vliv (přínos) televize v oblasti prevence udávalo v roce 1996 okolo jedné třetiny respondentů - především ve prospěch veřejnoprávní televize. V roce 2005 jde již jen o 29 %.

Divadelní hru s protidrogovým námětem by byli ochotni dotázaní navštívit jen z necelé třetiny (28%, v roce 1996 šlo o 27 %). Organizovat masové návštěvy takových představení by nemuselo mít žádoucí ohlas.

Podle našeho názoru chybí seriózní studie zabývající se efektivností různých forem primární prevence drog a kriminality a tak vyčleňování prostředků na tuto prevenci na úrovni státní a veřejné správy může být někdy vedeno i neefektivním směrem. Takovou studii by mohl zpracovat Institut sociální prevence a kriminality a na jejím základě zpracovat doporučení pro orgány státní správy a veřejné správy a samosprávy pro dotování těchto aktivit.

Respondenti nejsou většinou nakloněni sdělovat (oznamovat), že jim někdo jim nabídl drogu. Největší důvěru požívají rodiče, největší ochranu pak přátelé. Ochota něco v této věci říci učitelům a policii je na zhruba stejné úrovni. Ovšem neznámou osobu by respondenti raději oznámili policii. Ve srovnání s rokem 1996 vzrostla ochota oznámit nabídku od spolužáka učitelů a všeobecně oznámit kontakt s neznámým, který nabízí drogy.

Možná by se osvědčilo dát žákům najevo, že ochrana před drogami je společný zájem všech, více využívat příslušníků policie v preventivních aktivitách, presentovat spolupráci s policií v ochraně před distributory drog. Zvláště uvážíme-li, že 29 % žáků dostalo nabídku na nákup

drogy (v roce 1996 dokonce 59 %).

Jen desetina (11 %) respondentů z roku 2005 se domnívá, že dealer projevoval obavy z možného trestního stíhání. K činnosti policie jsou respondenti dlouhodobě poměrně skeptičtí (53 % si myslí, že policie se nejvíce zaměřuje na postihování drobných pěstitelů marihuany).

Rodiče a prevence

V jednom z našich výzkumů středoškoláci přisuzují relativně malou váhu rodině, která se pravděpodobně soustřeďuje na obecnou výstrahu před drogami, než na cílené působení, což ale také může být malou informovaností rodičů.

Především ve srovnání s rokem 1994 pokleslo znepokojení rodičů se situací v oblasti zneužívání drog z 86 na 45 % a to bohužel i ve prospěch kategorie „nezajímá se o to“.

Dvě třetiny rodičů uvádí, že má malé znalosti o drogách, necelá čtvrtina se cítí plně informována. Ve srovnání s rokem 1996 se informovanost rodičů o drogách nezměnila.

Informace jsou nejčastěji získávány z televize, rozhlasu a tisku (75 % a 52 %). Jen 15 % respondentů absolvovala přednášky s touto tematikou a 32 % má určitou osobní zkušenost. Ve srovnání s rokem 1994 narostl pouze podíl osobní zkušenosti.

Respondenti považují za zdroj ohrožení mládeže drogami nedostatek zájmové činnosti pro děti. Schopnost případně rozeznat u svého dítěte požití drogy (subjektivní názor) udává pouze 37% respondentů. Ve srovnání s rokem 1994 jde o zhoršení o 19 procentních bodů.

Nedostatečná znalost drog a jejich účinků vede k tomu, že jsou respondenti poněkud nejednotní v případě akutního případu u vlastního dítěte. Oproti roku 1994 jsou více bezradní a více by volili domluvu, poučení i přísný trest.

Představy o pomoci ohroženému dítěti vycházejí z možností psychiatrů a specializovaných zařízení (56 %), 21 % dotázaných by se snažilo pomoci osobně. Oproti roku 1994 došlo ke zhoršení – odbornou pomoc by si vyžadovalo jen 62 % dotázaných (pokles o 36 procentních bodů).

Úroveň protidrogové prevence považuje za dobrou 54 % dotázaných. Ve srovnání s rokem 1994 se situace zlepšila (nárůst o 37 bodů).

Rodiče svou úlohu stále více vidí v poučení. Škola by podle respondentů měla především informovat a pořádat i školení pro rodiče (na tato opatření kladou respondenti menší důraz než v roce 1994, což lze dát do souvislosti s tím, že řadu z nich tyto věci nezajímají).

Respondenti v požadavcích na stát plédují za větší postih prodejců drog, větší informovanost občanů. Oproti souboru z roku 1994 na stát kladou nižší požadavky (kromě vyššího požadavku na legalizace měkkých drog).

Ukazuje se tedy, že rodiče nemají o dané problematice dostatek znalostí, mnohé ani nezajímá. V každém případě by měly být hledány cesty, jak přínos rodiny v oblasti primární prevence zneužívání návykových látek zvýšit.

PŘEHLED JEDNOTLIVÝCH VÝSTUPŮ Z VÝZKUMU LS0310

- 1) Problematika uplatnění mladých lidí na trhu práce**
- 2) Mladá rodina**
 - a) Mladá rodina – soubor svobodných
 - b) Mladá rodina – soubor ženatých a vdaných
- 3) Mládež a vzdělání**
 - a) Průzkum romských dětí (vzdělávání a rodina)
 - b) Výzkum účastníků krajských kol SOČ
 - c) Mládež a vzdělání
- 4) Mládež a sociálně patologické jevy**
 - a) Prevence zneužívání návykových látek (k efektivnosti některých forem prevence)
 - b) Výzkum drogových závislostí u středoškolské mládeže
 - c) Názory mládeže ve věku 15-20 let na kriminalitu a některé další sociálně patologické jevy
- 5) Závěrečná souhrnná výzkumná zpráva z „Kontinuálního výzkumu IDM MŠMT v roce 2003 – 2005“**